

Juhani Pietarinen

Dostojevski, oma oikku ja joukkosurmat

Luin talven aikana pinon venäläisen kirjallisuuden klassikoita. Minkä vuoksi juuri heitä? Hyvin kerrottu tarina, kuten Lermontovilla ja Turgenjevilla, viehättää sellaiseen, mutta erityisen kiinnostavaa on minusta lukea kannattoja filosofiin kysymyksiin. G. H. von Wright (1995, 167) huomauttaa, kuinka Tolstoi viittaa ”joka suunnalla tarmokkain ja vaativin elein ongelmiin”, tarkoittaen filosofisia ongelmia. Tolstoi uskoi kehityksen vääjäämättömyyteen, siihen että kansakuntien ja myös yksilöiden kohtaloa ohjaavat lainalaiset voimat. Dostojevski taas kielsi determinismin kiivaasti, hänelle ihmisyyden perustuu tahtomisen vapauteen. Hän halusi sanoa, että ihminen voi tahallaan, aivan tietoisesti haluta mitä tahansa, pahaa yhtä hyvin kuin hyvää, jopa kaikkein typerintä mitä voi kuvitella. Meillä on *oikeus* omaan oikkuun, hän sanoo, ja se ”turvaa meille kaikkein tärkeimmän ja kaikkein kalleimman eli yksilöllisyytemme ja persoonallisuutemme” (KK, 43–33).

Tolstoi ja Dostojevski haastavat näissä asioissa filosofin. Kysymys determinismistä ja vapaudesta on suuri filosofinen ongelma; se on *ajattomasti* filosofinen. Kulkeeko historia yksilöiden tahdosta riippumattomien lakien mukaan? Voimmeko tehdä mitä tahansa vain omasta oikusta? Onko meillä todella oikeus noihin oikkuihin? Miksi juuri kirjailijoiden käsitykset näistä asioista kiinnostavat, käsitelläänhän samoja kysymyksiä filosofiassa joka tasolla. En tiedä, ilmeisesti juuri esitystavassa on jotain erityistä tehoa. Vaikka kysymys olisi lähes filosofisesta esseestä, kuten Tolstoin *Sodan ja rauhan* historiaa koskevissa välikirjoituksissa tai Dostojevskin kellarikirjoitusten alkuosassa, hyvä kirjailija saa perusteluihin toisenlaisen voiman kuin filosofi, ja tuo voima menetetään, jos käsiteltävät kysymykset ja perustelut käännetään filosofiassa totutun esityksen muotoon.

Jatkan Dostojevskista. Samaan aikaan kuin luin Dostojevskin kellarikirjoituksia, oli julkisuudessa esillä Hyvinkään ampumistapaus, ja vähän aikaisemmin Norjan joukkosurma. Monissa puheenvuoroissa Hyvinkään ampumisia pidettiin käsittämättömänä suhteessa motiiviin, siihen että mies kärsi mielestään tappion leikkimielisessä painissa. Oliko sivullisten ampumisessa kysymys vain oikusta, siitä että ihminen voi periaatteessa tahtoa mitä tahansa? Ja että siihen on oikeus? En usko, että tällainen näkemys vastaisi sitä, mitä Dostojevski haluaa sanoa.

Ymmärrän niin, että oikeudella omaan oikkuun hän tarkoittaa eräällä tavalla ”teknistä” tai ”puhdasta” tekemisen mahdollisuutta: kun jätetään pois moraaliset ja

juridiset ja psykologiset ja sosiaaliset esteet, meille on mahdollista ampua viattomia sivullisia. Meillä on toisin sanoen rajaton *eksistentiaalinen* vapaus; ihmisenä olemiseen kuuluu oikeus omaan oikkuun. Tämä on syvälinen filosofinen totuus, mutta tekojen selittämisen kannalta se on triviaalia. Totta kai teot olivat ampujille mahdollisia, eihän niitä muutoin olisi tehty. Eksistentiaalinen oikeus tai vapaus ei ollenkaan selitä tekoja, eikä anna niille moraalista oikeutta. Mutta Dostojevski pohtii myös näitä kysymyksiä, ja hän sanoo jotain mikä näyttää ampumistapausten kannalta hätkähdyttävän relevantilta.

Kellarikirjoituksissa on keskeisesti esillä *koston* ajatus, kosto toiminnan motiivina, ja se mitä niissä sanotaan nöyryytyksestä ja kosta sai ajattelemaan Hyvinkään ja Utöyan tapauksia nykyajan esimerkkeinä siitä, mitä Dostojevski halusi sisällyttää ihmisen tahdon oikullisuuteen.

Kellarikirjoituksissa puhuu sosiaalisesti arka ja pelokas mutta voimakkaasti tiedostava ihminen: sellainen, jota loukataan lähes yhtenä ja jota vaivaa, kuten meitä kaikkia, ”alhainen pikku halu” maksaa samalla mitalla. Hän ei kuitenkaan osaa kosta *oikeutetusti* kuten tavalliset toiminnan ihmiset, koska hän ”tiedostaa”, pohtii loputtomiin loukkaamiseen johtaneita mahdollisia syitä, kytkee yhteen loukkaukseen muita, herättää mielessään kysymyksiä, epäilyjä ja kiihtymyksen aiheita ja jää häpeilevästi hautomaan kokemiaan ”sylkäisyjä”, uppoaa ”kylmään, myrkylliseen ja – mikä tärkeintä – ikuiseen vihaan” (KK, 22–23).

Kasaantuneet häpeän ja nöyryytyksen tunnot purkaantuvat sitten rajusti ja normaalimielelle käsittämättömällä tavalla. Kellarikirjoitusten miehessä se tapahtuu seuraavasti.

Koulussa toverit pilkkaavat häijyisti ja säälimättä, mutta ihmisten ja ystävien tarve säilyy. Myöhemmin mies yrittää lyöttäytyä työtoverien mukaan ravintolaan ja kokee taas torjuntaa ja ivaa. Hän tapaa onnettoman Lizan ja herättää tässä lohduttavilla sanoilla toivon ystävyydestä. ”Ja miten vähän, miten vähän sanoja tarvittiin, miten vähän idylliä tarvittiin (päälle päätteeksi väkinäistä, kirjallista, seipitettyä idylliä) hetkessä kääntämään koko ihmissielu mielensä mukaan.” (KK, 137.) Lohdun sanat toivat miehelle *valtaa*, valtaa avuttomaan ja viattomaan ihmiseen. ”Valtaa, valtaa minä silloin tarvitsin, minä tarvitsin peliä, minä tarvitsin kyyneleitäsi, alennustasi, sinun hysteriaasi – sitä minä silloin tarvitsin.” (KK, 149.) Vallantunne toi hyvitystä loukkauksille, lohdutus oli kosta. Tämän hän kertoo myöhemmin Lizalle ja nöyryyttää tätä uudelleen intohimoisella syleilyllä. Tämä intohimon puuskakin oli kosto, uusi teko hänen nöyryyttämisekseen. Se oli samaa epäoikeutettua kosta kuin lohdutus, kosta *kaikesta* koetusta alennuksesta.

Dostojevski haluaa sanoa, että kosto tuo nöyryytetylle ihmiselle tunteen vallasta, ainakin hetkellisesti. Kun se ei toteudu *oikeutetusti*, siis maksuna loukkaajalle samalla

mitalla, purkaus voi kohdistua mihin tahansa avuttomaan ja sivulliseen. Pääasia, että saa kokea valtaa.

Myös Dostojevskin *Muistelmia kuolleesta talosta* sisältää mielenkiintoisia huomioita vallan merkityksestä. Siperian vankiloissa, ja muuallakin Venäjällä, käytettiin tuohon aikaan yleisesti rangaistuksena raipalla tai kepillä lyömistä, usein niin monta kertaa kuin vanki saattoi kestää kuolematta. (Dostojevski mainitsee *Muistelmissa* raipaniskujen kestorajaksi alle tuhat, kepiniskujen jopa pari tuhatta.) Tässä on kysymys äärimmäisestä vallankäytöstä. Dostojevski kirjoittaa, kuinka vangin alistaminen tuollaiseen kohteluun antoi rangaistuksen määräävälle ”herrasmiehelle” mahdollisuuden kokea valtaa, ”rajatonta itsensä kaltaisen Jumalan luoman veljen ruumiin, veren ja hengen ylitse ulottuvaa valtiutta” (MKT, 212). Hän ei mainitse koston rangaistuksen motiivina, ainoastaan vallantunteen, mutta ei ole vaikea sijoittaa koston mekanismia tähänkin.

Tunne rajattomasta vallasta selittää myös tavallisia veritekoja. Dostojevski kertoo *Muistelmissa*, kuinka omituisesti vankien tekemät tapot saattoivat tapahtua, niitä tehdään ”mitä ihmeellisimmistä syistä”. Hiljaisena ja siivona tunnettu talonpoika tai pikkuporvari tai sotamies surmaa arvaamattomasti, ”tappaa ensimmäisen vastaanantulijan, murhaa huvikseen ra’an sanan tai ilkikurisen katseen vuoksi tai vain siksi, että joku uskaltaa seisoa hänen tiellään” (MKT, 116). Dostojevskin mukaan ihminen huumaantuu silloin rajattomasta vapauden ja vallan tunteesta. ”Harpattuaan pyhän rajan yli hän alkaa ihailla itseään sen vuoksi ettei mikään ole hänelle enää pyhää, etteivät lait ja pakkovalta voi häntä sillä hetkellä estää. On kuin joku syöksisi hänet nauttimaan kaikkein hillittömintä ja rajattominta vapautta.” (MKT, 116.) Tämä on ymmärtääkseni juuri tuota puhdasta eksistentiaalista vapautta; silloin ratkaisee vain oma oikku.

Rajaton voimantunne kestää kuitenkin vain tuomioon asti. Silloin mies ”hiljenee äkkiä, kesyyntyy ja muuttuu ikään kuin rätiksi”, ja vankilaan tullessa itkee ja valittaa (MKT, 117). Mies, joka on tappanut kuusi ihmistä ja kerskunut hurjapäisyydellään.

Hyvinkäällä nuori mies ampui kaksi ihmistä ja haavoitti seitsemää. Hän kertoi kuulustelussa, että oli hävinnyt leikkimielisen painin tuttavalleen: ”Minun piti kostaa jollekin hävitty painiminen. Näköjään on ollut sitten sama, kuka kostoni kohteeksi on joutunut.” (*Helsingin Sanomat* 20.12.2012.) Todennäköisesti takana oli muitakin nöyryytyksiä, ja mies kosti *kaiken*, epäoikeutetusti, ampumalla täysin sivullisia ravintolassa istujia. Hän harppasi pyhän rajan yli ja nautti hetken kaikkein hillittömintä ja rajattominta vapautta. Oikeudessa hän itki, katui ja pyysi anteeksi.

Joukkosurmiin liittyy varmasti paljon muitakin tekijöitä kuin mitä olen tässä yrittänyt tuoda lyhyesti esille. Koin kuitenkin voimakkaasti yhteyden niihin, kun luin Dostojevskin muistelmia Siperian vankiajalta ja *Kirjoituksia kellarista*. Nöyryytyksen, koston ja vallasta huumaantumisen motiivit tulevat sellaisissa tapahtumissa dramaattisesti esille. Ja vapauden ongelma on läsnä ajattomasti ihmisen kaikissa teoissa.

Lähteet

WRIGHT, G. H. VON 1995: *Ihminen kulttuurin murroksessa*. Helsinki: Otava.

DOSTOJEVSKI, 1957: *Kirjoituksia kellarista* (= KK). Alkuteos: *Zapiski iz podpolja*, 1864.

Suom. Esa Adrian. Jyväskylä: Gummerus.

DOSTOJEVSKI, 1965: *Muistelmia kuolleesta talosta* (= MKT). Alkuteos: *Zapiski iz mertvogo doma*, 1862. Suom. Ida Pekari. Helsinki: WSOY.